

**Джендър неравенства и роля на държавата за тяхното намаляване.
Международен сравнителен анализ**

**Румяна Стоилова
Калоян Харалампиев**

Пазарът на труда в България е сегрегиран по пол хоризонтално и вертикално. Съществуващите дисбаланси в образованието между мъжете и жените са по-малки отколкото се наблюдават по-късно в хода на реализацията в професията. В рамките на сходно равнище на образование жените не се възползват в еднаква степен с мъжете от предимствата на професии с добри пазарни шансове за доход и кариера. Съответно може да се очаква по-ниска възвръщаемост за образованието при жените в сравнение с мъжете. Разграничението между програмисти и учители например е между две професии съответно в частния и в публичния сектор на икономиката, което демонстрира обстоятелството, че жените са малцинство в частния сектор и мнозинство в публичния, че семейните жени с деца отбягват работата в частния сектор, като предпочитат сигурната, макар и по-ниско платена работа в държавния.

Учителската професия в България се характеризира с най-високи нива на феминизация в предучилищното, началното и средното образование в сравнение с останалите европейски страни, като надхвърля 80%. Сходна е ситуацията на жените-учители в Латвия и Литва, малко по-нисък – 75% е дялът на жените учители в Унгария, Полша, Словакия и Словения. За сравнение на равнището на третата степен на образование – в университетите и колежаите във всички европейски страни дялът на жените е много по-нисък и не надхвърля дялът на мъжете-преподаватели. За България дялът на жените университетски преподаватели е 48% (Eurostat 2008: 39). Това илюстрира вертикалната сегрегация по пол. С нарастване на йерархичното равнище дялът на жените намалява дори и във феминизирана сфера каквато е образованието.

Изследване на професионалните биографии на програмисти, разглеждани в качеството на пример на специалисти с висше образование, предлагащи високо ценени умения, показва полът като съществен фактор, който ограничава шансовете пред реализиране на знанието като легитимен канал за получаване на доход, сигурност и престиж (Stoilova 2007). Причината е ниската степен на

унифициране на ролите между съпрузите в семейството. Запазването на влиянието на традиционно приписваните роли в зависимост от пола ограничава индивидуалните професионални шансове на жените.

Наличието на диференцирани нагласи, предписващи поведение в зависимост от пола, формира специфична обществена среда, която предопределя различни професионални избори на мъжете и жените. Съпоставката на ценностните представи за съчетаването на труд и семейство, диференцирано за мъжете и за жените, с нагласите към държавата за осигуряване на възможности за осигуряване на този баланс, както и за подпомагане на родителите в отглеждане на малките деца въз основа на съпоставителни европейски данни е задача на настоящия анализ. Установяването на приликите и отликите на българското общество в съпоставка с различни групи страни ще проследим като следствие от функционирането на съответен „режим“ на държава (Еспинг-Андерсен 1990). На тази основа ще търсим обяснение за запазващите се полови неравенства.

В теорията на Еспинг-Андерсен се търси обяснение на промените в стратификацията като се отчита влиянието на институционалните системи на социалната държава, образованието и индустриалните отношения. Държавата влияе върху намаляване на неравенствата посредством широк спектър от механизми като данъчна система, здравно-осигурителна система и семейна политика. Понятието „режим“ се отнася до типичния начин, по който се осъществява преразпределението на благосъстоянието между държавата, пазара и семейството. Режимът на функциониране на социалната държава е тясно обвързан с режима на функциониране на заетостта. Различията в режимите на социална държава са свързани с различни режими на пазара на труда в зависимост от силата и значението на профсъюзите, както и действието на институциите в заетостта в отделната държава. Режимите на социална държава по различен начин се свързват със заетостта – социалдемократичният предполага по-пълно включване в заетостта за всички, либералният режим се свързва с действието на пазарни принципи за подбор и участие в заетостта; при консервативния режим се формират значителни групи на включените в заетостта и на изключените от нея. Режимите на социална държава се свързват с различна степен, в която конкретното общество е егалитарно – социалдемократичният и консервативният режим са характеризирани с по-голяма степен на равенство в сравнение с либералния. Режимите на социална

държава разчитат на различен тип солидарност – социалдемократичният осигурява обществената интеграция и солидарност посредством държавата; консервативният режим – посредством семейството; либералният – посредством пазара – чрез подобряване на индивидуалния човешки капитал по пътя на образованието. Поддържането на конкурентен пазар осигурява равенство на възможностите при либералния режим на функциониране на държавата. Значението на семейството като общност, в която членовете се подпомагат е по-силно при консервативния и средиземноморския режим, съответно е по-слабо при социалдемократичния и либерален режим. Процесът, при който намалява значението на семейството като солидарност и подпомагане между членовете Андерсън обозначава с „дефамилизация”.

В по-новите международни сравнителни изследвания към изброените модели на социална държава се добавят – бивши социалистически страни, както и средиземноморския институционален модел на държава. Причисляването на отделните страни към типологията е както следва – Германия и Франция се отнасят към консервативния режим, Великобритания – към либералния, скандинавските страни – Швеция, Финландия, Норвегия – към социалдемократическия, Италия, Гърция, Испания и Португалия – към средиземноморския. Правени са опити страните от Централна и Източна Европа да се отдиференцират спрямо началната типология: (1) към посткомунистическия консервативен корпоратизъм се отнасят страните от бившия Съветски съюз, присъединили се към ЕС – Румъния, България, Сърбия и Полша; (2) социалдемократичен режим на социална държава с най-голямо присъствие в Чехословакия; и (3) либерален режим на социална държава в Унгария, Словения и балтийските републики (Deacon 1992: 181).

За пост комунистическите страни до този момент не съществува общоприета единна класификация. Различни автори развиват класификацията спрямо конкретния предмет на своето изследване. Унгария и Полша са причислени например към различни режими на функциониране на държавата, според вероятността жените да останат в платения труд в зависимост от статуса на съпрузите им. В Унгария жените, чиито съпрузи притежават повече ресурси, по-рядко напускат заетостта и така показват по-висока ангажираност с платения труд. По-високият статус в заетостта на единия партньор по такъв начин влияе върху трудовото поведение на другия и води до увеличаване на хомогамността

на социо-икономическия статус на двойката. Полша обаче се отличава от този модел. Там жените с по-добре образован съпруг показват по-голяма тенденция да излизат от заетостта и да се специализират в домашното производство. На тази база Полша е характеризирана като по-близо стояща до страните с консервативен и средиземноморски режим на социална държава за разлика от Унгария, която се причислява към либералния режим на функциониране на социалната държава (Blossfeld, Drobnic 2001).

Следващо изследване, което доразвива класификацията, взема за основа друг съществен за стратификацията процес – ранните трудови кариери в процеса на включване на пазара на труда. Типичните черти на ранните трудови кариери, според които страните се групират при прехода от учене към заетост са – съвпадение между квалификация и настояща работа, мобилност след първата трудова позиция и опит с преминаване към временна заетост и безработица. Анализът достига до извода, че ситуацията на младите хора, завършили образованието си е най-гъвкава и уязвима в Испания и Турция, докато навлизането на пазара и ранните трудови кариери са най-благоприятни в скандинавските страни и Естония (Robert 2009).

Целта на настоящия анализ е да се характеризира близостта респективно отдалечеността на България от различни европейски страни, доколкото все още не съществуват анализи, които да изследват мястото на страната в класификациите на социалната държава. Търсено е съответствие между емпиричните групирания и съществуващи класификационни анализи, невключващи до този момент България. Емпиричната база е съставена от мнения и оценки, като се приема, че те са обусловени и функционират в условията на действие на специфични институционални филтри в полето на съвместяване на труд и семейство, както и в процеса на ранните трудови кариери. За сравнението са ползвани, както всички страни, включени в 3 и 4 вълна на Европейското социално изследване, така и избрани страни – Естония, Полша, Унгария, Германия, Испания, Финландия, Англия като представителни за съществуващи в литературата класификации. Емпиричните резултати от Европейското социално изследване за обществените нагласи позволяват да се премине към диференцираните групи, които са носители на съответни мнения и представи за себе си и за обществото, в което живеят. Водещите индивидуални характеристики на анализа са пол и образование. Методологически са

използвани корелационни зависимости, логистична регресия, както и статистическата процедура на клъстърен анализ.

Емпирична база и резултати

Джендър неваренства

Между описанията на мъжете и на жените според градацията на ценените сфери на живот като цяло не съществуват големи различия. Описанието на трите най-важни сфери за мъжа са:

- 1) „лоялност към приятелите и посвещаване на близките хора” – 99,0%¹;
- 2) „правителството да е силно и да осигурява сигурност” и „да се грижи за природата и околната среда” – и за двете 97,6%;
- 3) „да помага на хората и да се грижи за тяхното благосъстояние” – 96,7%.

За жената градацията на трите най-важни сфери е сходна:

- 1) „правителството да е силно и да осигурява сигурност” – 98,8%;
- 2) „лоялност към приятелите и посвещаване на близките хора” – 98,6%;
- 3) „грижа за природата и околната среда” – 98,2%.

Таблица 1

Сила на връзката между първите три области на живот по тяхната значимост и пола

Описание	Коефициент на Крамер
Правителството да е силно и да осигурява сигурност	0,044
Лоялност към приятелите и посвещаване на близките хора	0,015
Грижа за природата и околната среда	0,023

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Корелацията между поставените на първите три места области на живот и пола е слаба (Табл. 1). Очакването, че жените са по-склонни от мъжете да помагат на хората и да се грижат за тяхното благосъстояние не се потвърждава, доколкото процентът на мъжете и на жените, идентифицирали се с тази област на живот е еднакъв – 96,7%. Ценностните представи за значението на работата на пълен работен ден за това един човек да бъде възприеман като зрял зависят отново в

¹ Разновидностите са сведени до две, цитирани са процентите на отговорите „като мен”.

слаба степен от пола. Корелацията на очакването за работа на пълен работен ден, за да бъде възприеман един човек за зрял и пола за България е 0,044 (Табл. 2).

Нормативните представи за ролята на мъжа и на жената по отношение на създаването на семейство и раждането на деца, както и за участие в платения труд в България са до голяма степен унифицирани. Съвместяването между работа на пълен работен ден и грижата за семейство и деца е част от нормативните очаквания както към жените, така и към мъжете в българското общество. Между работата на пълен работен ден и ставането на родител – по-силна е корелацията с пола за второто житейско обстоятелство – ставането на родител, съответно очакването е по-силно изразено спрямо жените, за да бъдат възприемани като зрял човек, отколкото спрямо мъжете (Табл. 3). Стойността на коефициента на Крамер за корелацията между страните е 0,161 за мъжете и 0,172 за жените спрямо очакването за работа на пълен работен ден и съответно – 0,250 за мъжете и 0,259 за жените по отношение на очакването съответно мъжът и жената да са станали родители.

По-силна е зависимостта на мненията от страната, отколкото от пола. Различията между страните са по-големи, отколкото различията в отговорите между мъжете и жените в отделната страна. За България коефициентът на корелация с пола е най-нисък в сравнение с останалите европейски страни и по двата показателя – работа на пълен работен ден и раждането на дете. Може да се твърди, че двете ценностни представи са до голяма степен унифицирани за двата пола.

Таблица 2

До каква степен е важно да има работа на пълен работен ден по държави и пол
(в %)

Държава	Пол	До каква степен е важно да има работа на пълен работен ден			Общо	Коефициент на Крамер
		Не е важно	Нито е важно, нито не е важно	Важно		
България	Мъж	16,4	12,6	71,0	100,0	0,044
	Жена	16,3	9,8	73,9	100,0	
Германия	Мъж	40,5	20,3	39,3	100,0	0,026
	Жена	40,9	18,3	40,8	100,0	
Естония	Мъж	36,3	11,7	52,0	100,0	0,075
	Жена	29,2	12,8	58,1	100,0	
Испания	Мъж	54,1	10,6	35,2	100,0	0,011
	Жена	53,0	10,9	36,1	100,0	
Финландия	Мъж	38,2	23,0	38,8	100,0	0,099
	Жена	29,7	22,6	47,7	100,0	
Великобритания	Мъж	43,1	16,8	40,1	100,0	0,114
	Жена	33,3	15,6	51,1	100,0	
Унгария	Мъж	51,0	14,9	34,2	100,0	0,091
	Жена	44,1	12,7	43,2	100,0	
Полша	Мъж	39,7	12,5	47,8	100,0	0,078
	Жена	32,2	14,4	53,4	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 3

Таблица 3

До каква степен е важно да е станал(а) баща/майка по държави и пол (в %)

Държава	Пол	До каква степен е важно да е станал(а) баща/майка			Общо	Коефициент на Крамер
		Не е важно	Нито е важно, нито не е важно	Важно		
България	Мъж	15,7	13,2	71,1	100,0	0,003
	Жена	15,9	13,0	71,1	100,0	
Германия	Мъж	46,4	18,4	35,2	100,0	0,048
	Жена	44,1	16,2	39,7	100,0	
Естония	Мъж	47,0	16,2	36,8	100,0	0,053
	Жена	45,9	13,1	40,9	100,0	
Испания	Мъж	61,5	9,5	29,0	100,0	0,030
	Жена	62,4	7,8	29,8	100,0	
Финландия	Мъж	64,8	18,3	16,8	100,0	0,017
	Жена	65,1	19,2	15,7	100,0	
Великобритания	Мъж	63,1	17,7	19,2	100,0	0,024
	Жена	60,9	18,3	20,9	100,0	
Унгария	Мъж	75,4	10,5	14,2	100,0	0,085
	Жена	67,6	12,8	19,6	100,0	
Полша	Мъж	38,5	13,3	48,2	100,0	0,054
	Жена	33,9	15,9	50,2	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 3

От жените се очаква да работят и в периоди на отглеждане на деца до 3 годишна възраст. Най-високо е одобрението майките с деца до 3 г. да работят на пълен работен ден (над 60% от жените) във Финландия и Полша, над 40% от жените одобряват работата и когато децата са малки в Испания, България и Унгария, повече от една трета подкрепят в Естония, Великобритания и Германия (Табл. 4). Отговорите на мъжете са сходни с тези на жените. Стойността на коефициента на Крамер между страните е еднакъв за отговорите на мъжете и за жените (0,217).

Таблица 4

Одобрение на работата на пълен работен ден, когато в семейството се отглежда дете под тригодишна възраст, по държави и пол (в %)

Държава	Пол	Одобрение на работата на пълен работен ден, когато има дете под тригодишна възраст			Общо	Коефициент на Крамер
		Неодобрение	Нито одобрение, нито неодобрение	Одобрение		
България	Мъж	30,2	19,9	49,9	100,0	0,018
	Жена	29,1	19,2	51,7	100,0	
Германия	Мъж	25,1	42,4	32,6	100,0	0,026
	Жена	25,5	39,9	34,6	100,0	
Естония	Мъж	33,4	27,8	38,8	100,0	0,032
	Жена	30,5	29,8	39,7	100,0	
Испания	Мъж	16,5	27,3	56,2	100,0	0,017
	Жена	15,3	28,1	56,6	100,0	
Финландия	Мъж	7,9	22,1	70,0	100,0	0,075
	Жена	7,9	16,2	75,8	100,0	
Великобритания	Мъж	23,5	40,8	35,7	100,0	0,042
	Жена	20,4	40,8	38,9	100,0	
Унгария	Мъж	25,3	27,2	47,5	100,0	0,018
	Жена	23,9	27,0	49,1	100,0	
Полша	Мъж	18,6	15,7	65,8	100,0	0,043
	Жена	15,3	16,0	68,7	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 3

Две групи твърдения очертават разделението между страни с по-консервативни нагласи, предписващи ограничения на жените и по-егалитарни страни, в които е недопустимо ограничаването на избора в зависимост от пола. Според отговорите „съгласен(а)” на твърдението: „Жената трябва да е готова по-малко да ходи на работа в името на семейството си” скандинавските страни се отделят в обособена група, която в най-ниска степен приема твърдението. Бившите социалистически страни се групират по следния начин – Унгария и Словения; България, Словакия, Полша и Естония. Втората нагласа, че в условията на криза мъжете трябва да имат предимство пред жените при достъпа до работни места се оспорва повече, отколкото се приема във всички европейски страни. Запазва се тенденцията зависимостта от страната да е по-силно диференцираща, отколкото пола, измерена чрез статистически значимата връзка между мненията и страната (К 0,213). Различията в отговорите между страните са по-големи в сравнение с различията вътре в страните по пол и образование. Оставането на скандинавските страни в една група е устойчиво (Дания, Швеция, Норвегия,

Финландия). Бившите социалистически страни обаче попадат в различни групи в зависимост от конкретни въпроси. Словения и Естония попадат в групата с останалите стари страни-членки. България, Унгария, Словакия и Полша са в една група – близо една трета приемат ограничаване правата на жените на труд в условията на криза. Групата, в която попадат повече бивши социалистически страни в т.ч. България се характеризира с по-високи нива на приемане на по същество дискриминиращата жените нагласа. Най-ниско е приемането в северните страни (Финландия – 5,8%).

За България съответните отговори са – „съгласен” – 32,2%, „несъгласен” – 46,6%, „нито съгласен, нито несъгласен” – 20,6%². Дискриминиращата жените нагласа е повече споделяна от мъжете и от по-ниско образованите групи, съответно статистическата корелация с пола ($K\ 0,208$) е по-голяма от тази с образованието ($K\ 0,137$). Ограничаването на достъпа на жените до пазара на труда се одобрява в България от 41,6% от мъжете, но от 27,1% от жените; съответно от 59,9% от хората с основно, 33,3% от хората със средно и 21,1% от хората с висше образование.

Образователни неравенства

Образованието е важно измерение на социалната структура. Ако шансът на хората без образование да намерят работа на пълен работен е ограничен, се задълбочава дъното на социалната стратификация. Ако шансовете при хората с висше образование да подобрят трудовата си и жизнена ситуация не са пропорционални на вложените усилия и ресурси не би могло да се постигне общностен просперитет и развитие, базирано на знанието. Разликите от възвръщаемостта за образованието по пол са твърде значим показател за неравенство, доколкото подходните различия в активния трудов живот, влияят и в последствие при фазата на пенсиониране, в степента, в която размерът на пенсиите отразява размерът на получаваните доходи. Механизмите, които насочват жените при сходно образование и професия към трудова кариера, която носи по-малка възвръщаемост за едно и също образование води до запазване на подходното неравенство в активната възраст и до увеличаването му в периода след пенсиониране.

² *Източник:* Европейско социално изследване, вълна 3.

За България тенденцията с нарастване на образованието да намалява делът на респондентите в по-ниските доходни групи и да се увеличава делът на респондентите в най-високата доходна група е очаквана и се потвърждава. Тя показва значението от нарастване на възвръщаемостта за по-високото образование. Може да се констатира обаче и че приблизително за една трета възвръщаемостта за висшето образование е сравнима с възвръщаемостта, която се получава за средното образование. Жените са по-малко от мъжете в най-високата доходна група над 300 лева за всички образователни степени, но са повече от мъжете в двете по-ниски доходни категории (до 100 и над 100 до 300 лева) (Табл. 5)³. Съответно стойността на коефициента на Крамер между различните степени на образование и дохода е по-нисък при мъжете (0,280), отколкото при жените (0,332).

Таблица 5

Разпределение на респондентите по пол и доход на глава от домакинството поотделно за трите степени на образование през 2009 година (в %)

Образование	Пол	Доход на член от домакинството			Общо
		До 100 лева	Над 100 до 300 лева	Над 300 лева	
Основно и по-ниско	Мъж	22,3	64,0	13,6	100,0
	Жена	26,2	68,1	5,8	100,0
Средно	Мъж	5,4	56,5	38,0	100,0
	Жена	6,2	68,8	24,9	100,0
Висше	Мъж	0,8	36,0	63,2	100,0
	Жена	1,4	40,3	58,3	100,0

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

³ Признакът „доход на глава от домакинството“ е получен като горната граница на интервала, в който е даден „общият нетен доход на домакинството“ е разделен на броя на лицата в домакинството. Използван е показателя за среден доход на член на домакинство, към което респондентът принадлежи.

Таблица 6

Логистична регресия с резултативен признак „доход на глава от домакинството” и фактори „брой лица в домакинството”, „възраст”, „пол”, „наличие на деца” и „образование” (2009 г.)*

Фактори, включени в модела		Месечен доход на глава от домакинството (референтна стойност – над 300 лева)	
		До 100 лева	Над 100 до 300 лева
Брой лица в домакинството		0,80**	0,44**
Възраст (референтна стойност – над 65 години)	До 35 години	-0,62	-1,52**
	Между 35 и 65 години	0,36	-1,33**
Пол (референтна стойност – мъж)	Жена	0,60	0,75**
Наличие на деца в домакинството (референтна стойност – не)	Да	0,04	0,65**
Образование (референтна стойност – основно и по-ниско)	Висше	-5,16**	-2,40**
	Средно	-3,01**	-1,14**

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

* - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$. Моделът е адекватен. Псевдо-коэффициент на определеност – 35,1%.

При съпоставка на факторите брой лица в домакинството, възраст, пол, деца в домакинството, образование, които влияят върху шанса за попадане в средната доходна група вместо в най-високата, най-голям принос има възрастта, следвана от образованието и пола (Табл. 6).

Ранни трудови кариери

Важен преход, в който се наблюдават значими различия в степента на неравенство между страните с различен режим на функциониране на социалната държава е осъществяван от младите хора при излизането на пазара на труда и намирането на първата работа на пълен работен ден. Според съществуващи класификации този достъп е най-лесен в социалдемократичен режим на държава. В съответствие с теоретичните очаквания, най-високи оценки, че този преход е лесен са във Финландия – 50,8% от жените и 56,5% от мъжете преценяват възможностите като добри (Табл. 7). Консервативният режим се характеризира с по-голямо неравенство между включени и невключени в постоянна заетост, както и с по-голямо неравенство по пол. В

Германия 29,4% от жените и 36,8% от мъжете оценяват шансовете като добри. Най-големи са различията между шансовете на младите мъже и жени да намерят първа работа при либералния режим. Според английските респонденти – 38% от мъжете, но 29,8% от жените шансовете за първа работа са добри. При средиземноморския режим младите хора по-трудно намират първата си работа – Испания (12,1% от жените и 13,1% от мъжете са отговорили, че шансовете са добри). Унгария, България имат сходни ниски резултати. В България 14% преценяват шансовете за първа работа като добри, в Унгария 12%. По-високи са резултатите за Полша и Естония – 21%. България заема сходна позиция със страните със средиземноморски режим, където семейството е важна солидарна общност, която опосредства индивидуалните жизнени шансове. Страната може да се отнесе към страните с най-голяма уязвимост на младите хора при излизането им на пазара на труда.

Таблица 7

Възможности на младите хора да намерят първата си работа на пълен работен ден по държави и пол (в %)

Държава	Пол	Възможности на младите хора да намерят първата си работа на пълен работен ден			Общо	Коефициент на Крамер
		Лоши	Нито лоши, нито добри	Добри		
България	Мъж	74,5	12,0	13,5	100,0	0,004
	Жена	74,7	11,7	13,6	100,0	
Германия	Мъж	47,2	16,1	36,8	100,0	0,091
	Жена	49,0	21,6	29,4	100,0	
Естония	Мъж	61,5	17,5	21,0	100,0	0,062
	Жена	66,9	16,4	16,6	100,0	
Испания	Мъж	73,3	13,6	13,1	100,0	0,017
	Жена	74,7	13,2	12,1	100,0	
Финландия	Мъж	30,2	13,3	56,5	100,0	0,060
	Жена	33,0	16,2	50,8	100,0	
Великобритания	Мъж	46,4	15,6	38,0	100,0	0,097
	Жена	49,0	21,2	29,8	100,0	
Унгария	Мъж	79,9	9,9	10,2	100,0	0,034
	Жена	78,3	9,4	12,3	100,0	
Полша	Мъж	59,9	15,8	24,3	100,0	0,051
	Жена	64,5	15,0	20,5	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Зависимостта на шанса за първа работа от образованието нараства от основно, през средно към висше образование. Разликата в шансовете за първа работа при младите хора между отделните страни в зависимост от образованието е най-голяма при висшето образование. Стойността на коефициента на Крамер между страните е 0,215 за лицата с основно образование, 0,238 за лицата със средно образование и 0,247 за лицата с висше образование (Табл. 8). В България е най-ниският дял на преценяващите шансовете за първа работа като добри на млади хора с основно и по-ниско образование – едва 6,8%. Сходна е ситуацията в останалите сравнявани източноевропейски страни – Унгария 10%, Полша 13,4%, Естония 16,7%. За сравнение сред младите хора с основно образование в старите страни членки преценяват шансовете си за първа работа като добри – Финландия 40%, Германия – 24%, Великобритания 18%, Испания – 14%. Това може да бъде обяснено с посоката на реформиране на държавата в бившите социалистически страни в полза на пазара и намаляващата конкурентоспособност на пазара на хората с по-ниско образование.

На другия полюс са младите хора с висше образование. Важен показател е до каква степен висшето образование влияе върху шансовете за добра работа в съответните страни. Младите хора с висше образование, които преценяват шансовете си за работа като добри се подреждат в следната йерархична последователност в рамките на бившите социалистически страни – Полша 32%, Естония 24%, България 20%, Унгария 17%. Значението на висшето образование в тези страни повишава шансовете за първа работа, но в по-малка степен в сравнение със старите страни-членки на ЕС – Финландия – 62%, Германия – 40%, Великобритания – 43%. Изключение прави Испания – 13%, където е най-ниска оценката за шансовете за намиране на първа работа сред младите хора с висше образование.

Таблица 8

Възможности на младите хора да намерят първата си работа на пълен работен ден по държави и образование (в %)

Държава	Образование	Възможности на младите хора да намерят първата си работа на пълен работен ден			Общо	Коефициент на Крамер
		Лоши	Нито лоши, нито добри	Добри		
България	Основно и по-ниско	87,0	6,2	6,8	100,0	0,107
	Средно	76,2	10,8	13,0	100,0	
	Висше	60,6	19,6	19,9	100,0	
Германия	Основно и по-ниско	51,5	24,2	24,2	100,0	0,071
	Средно	51,0	18,7	30,3	100,0	
	Висше	41,9	18,4	39,7	100,0	
Естония	Основно и по-ниско	68,1	15,3	16,7	100,0	0,079
	Средно	67,2	15,8	17,0	100,0	
	Висше	54,3	21,2	24,5	100,0	
Испания	Основно и по-ниско	71,6	14,9	13,5	100,0	0,031
	Средно	75,3	12,9	11,8	100,0	
	Висше	75,1	11,8	13,1	100,0	
Финландия	Основно и по-ниско	45,8	14,7	39,5	100,0	0,112
	Средно	31,3	15,5	53,1	100,0	
	Висше	24,7	13,5	61,8	100,0	
Великобритания	Основно и по-ниско	58,8	23,5	17,6	100,0	0,100
	Средно	51,5	19,3	29,2	100,0	
	Висше	39,8	17,2	43,0	100,0	
Унгария	Основно и по-ниско	81,0	9,0	10,0	100,0	0,061
	Средно	80,0	9,5	10,5	100,0	
	Висше	71,2	11,4	17,4	100,0	
Полша	Основно и по-ниско	71,8	14,8	13,4	100,0	0,102
	Средно	61,7	16,5	21,8	100,0	
	Висше	55,2	12,2	32,5	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Очаквания към държавата

Между гражданите на европейските страни е общо споделено очакването за отговорност на държавата да осигурява достатъчно възможности за грижи за

децата на работещите родители. Стойността на коефициента на Крамер между страните е 0,145 за мъжете и 0,155 за жените (Табл. 9). Значимостта при жените е малко по-висока в сравнение с мъжете. По-нататък за сравнението ще използваме отговорите на жените. Най-голяма подкрепа на твърдението, че е отговорност на държавата да осигурява достатъчно възможности за грижи за децата на работещите родители (над 90%) има във Финландия, Естония, Испания, Унгария. България е съвсем близо до границата на групата с най-високи очаквания към държавата. Малко по-ниска подкрепа (над 80% утвърдителни отговори) е отбелязана в Германия и Естония. Най-ниски са очакванията към държавата във Великобритания, поставяна теоретично в либералния модел и Полша от постсоциалистическите страни, причислявана към консервативния модел. За България очакванията за подкрепа към държавата са високи и съответстват на социалдемократическия режим в северните страни.

Таблица 9

Отговорност на правителството е да осигурява достатъчно възможности за грижи за децата на работещите родители по държави и пол (в %)

Държава	Пол	Отговорност на правителството е да осигурява достатъчно възможности за грижи за децата на работещите родители			Общо
		Не е отговорност на правителството	Нито е, нито не е отговорност на правителството	Отговорност е на правителството	
България	Мъж	5,3	7,2	87,4	100,0
	Жена	4,9	5,5	89,5	100,0
Германия	Мъж	5,9	7,2	86,9	100,0
	Жена	3,7	7,8	88,5	100,0
Естония	Мъж	4,4	6,7	88,9	100,0
	Жена	3,6	5,4	91,0	100,0
Испания	Мъж	2,3	7,0	90,7	100,0
	Жена	1,6	3,8	94,6	100,0
Финландия	Мъж	3,1	4,2	92,6	100,0
	Жена	1,9	3,2	94,9	100,0
Великобритания	Мъж	12,7	14,4	73,0	100,0
	Жена	10,2	14,9	74,9	100,0
Унгария	Мъж	4,6	7,7	87,7	100,0
	Жена	3,7	6,3	90,0	100,0
Полша	Мъж	13,2	14,0	72,8	100,0
	Жена	10,9	11,8	77,3	100,0

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Очакванията за подкрепа от държавата значително се разминават с оценката на степента, в която подпомагането от страна на държавата в отделните страни допринася за съвместяване на работа и семейство. Различията между страните при оценяване на реално предоставяните услуги, в подкрепа на родителите и семействата са по-големи в сравнение с въпроса за очакванията към държавата – стойността на коефициента на Крамер е 0,235 за мъжете и 0,226 за жените (Табл. 10). В България 35% от мъжете са съгласни, че услугите в подкрепа на родителите са достатъчни при 59,1% от мъжете в Германия. За жените съответните отговори са за България – 39,4%, докато за Германия те са 57,1%. Положителните оценки са най-високи във Финландия – 68,5%, Германия 57,1% и Испания – 59,1%. Бившите социалистически страни са показали по-малка удовлетвореност от държавата по отношение на възможностите за съвместяване на работа и семейство – България 39,4%, Естония – 47,3%, Унгария – 17,6%. По-ниската удовлетвореност може да се обясни с недостига на детски градини, с ниския размер на детските надбавки и с отсъствието на гъвкави форми на заетост и работа на непълнен работен ден, които се предлагат по-ограничено в бившите социалистически страни.

Таблица 10

Социалните плащания и услуги допринасят за съвместяване на работа и семейство по държави и пол (в %)

Държава	Пол	Социалните плащания и услуги допринасят за съвместяване на работа и семейство			Общо
		Съгласен	Нито съгласен, нито несъгласен	Несъгласен	
България	Мъж	35,0	28,6	36,3	100,0
	Жена	39,4	27,4	33,2	100,0
Германия	Мъж	59,1	29,1	11,8	100,0
	Жена	57,1	25,7	17,1	100,0
Естония	Мъж	47,5	31,9	20,5	100,0
	Жена	47,3	30,6	22,1	100,0
Испания	Мъж	57,5	23,4	19,1	100,0
	Жена	59,1	21,1	19,8	100,0
Финландия	Мъж	65,8	27,0	7,2	100,0
	Жена	68,5	25,2	6,3	100,0
Великобритания	Мъж	58,1	27,6	14,3	100,0
	Жена	58,1	25,3	16,5	100,0
Унгария	Мъж	17,7	33,5	48,8	100,0
	Жена	17,6	30,6	51,7	100,0
Полша	Мъж	44,4	31,3	24,2	100,0
	Жена	46,4	29,5	24,0	100,0

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Статистически значима е връзката между страна, пол и оценка на предоставяните услуги за отглеждане на деца на работещите родители. Стойността на коефициента на Крамер между страните е 0,243 за мъжете и 0,260 за жените (Табл. 11). Най-висока е удовлетвореността от тези услуги, съответно на оценката им като добри сред жените от социалдемократическия режим – Финландия – 74,1%, най-ниска е при либералния режим – Великобритания 26,1% и средиземноморския, разчитащ на семейството като основна единица на солидарна взаимопомощ между членовете – Испания 28,4%, близки са и стойностите за консервативния режим – Германия – 27,4%, при който също се разчита на традиционно разделение на платения и неплатения труд между партньорите, което се подкрепя от съответно законодателство (семейно подоходно облагане). В това сравнение Унгария (52,3%) е най-високо сред бившите социалистически страни по степента на одобрение на услугите за отглеждане на деца. Следват Естония 46,2%, Полша 35,3%. България (23,7%) е с най-ниски оценки за одобрение на детските заведения.

Таблица 11

Оценка на предоставяните услуги за отглеждане на деца на работещите родители по държави и пол (в %)

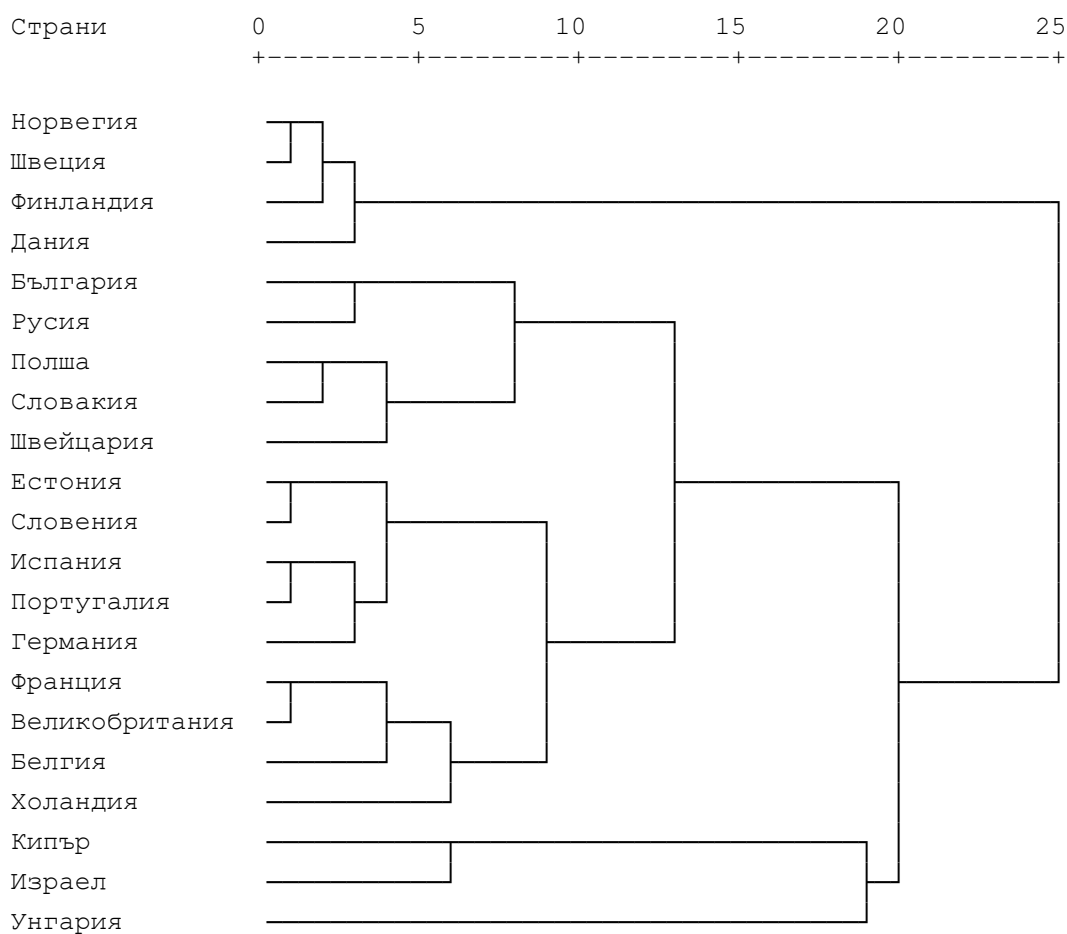
Държава	Пол	Оценка на предоставяните услуги за отглеждане на деца на работещите родители			Общо	Коефициент на Крамер
		Лоша	Нито лоша, нито добра	Добра		
България	Мъж	54,2	21,6	24,3	100,0	0,031
	Жена	56,9	19,3	23,7	100,0	
Германия	Мъж	52,9	20,6	26,5	100,0	0,011
	Жена	52,6	20,0	27,4	100,0	
Естония	Мъж	38,0	18,3	43,7	100,0	0,026
	Жена	35,7	18,1	46,2	100,0	
Испания	Мъж	53,2	17,6	29,2	100,0	0,059
	Жена	57,9	13,7	28,4	100,0	
Финландия	Мъж	11,8	17,7	70,5	100,0	0,055
	Жена	12,2	13,7	74,1	100,0	
Великобритания	Мъж	46,3	24,9	28,8	100,0	0,061
	Жена	52,4	21,5	26,1	100,0	
Унгария	Мъж	28,3	23,5	48,2	100,0	0,044
	Жена	27,3	20,5	52,3	100,0	
Полша	Мъж	42,8	20,1	37,1	100,0	0,030
	Жена	42,2	22,5	35,3	100,0	

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Бившите социалистически страни попадат в различни категории и формират смесени групи заедно със старите страни членки на ЕС. Проследяването на устойчивостта на асоциирането им в групи е съществено с оглед на дискусиата за типологията на страните според режима на функциониране на социалната държава и намирането на сходството и различията на България в тази типология. Клъстърен анализ е приложен за всички страни (21) в изследването като са взети пред вид индикатори, отнасящи се до ценностни представи за диференцирано за мъжете и жените, съчетаването на труд и семейство и очакванията за държавата да подпомага семействата при отглеждане на малки деца: жената трябва да е готова по-малко да ходи на работа в името на семейството; в условията на криза мъжете трябва да имат предимство пред жените при достъпа до работни места; отговорност на правителството е да осигурява достатъчно възможности за грижи за децата на работещите родители;

социалните плащания и услуги в страната допринасят за съвместяване на работа и семейство; оценка на предоставяните услуги за отглеждане на деца на работещите родители. Фигура 1 представя степента на близост на изразяваните мнения между страните. Страните, които са най-близко според изразяваните мнения са разположени на графиката една до друга. С хоризонталните линии е изобразено разстоянието, измерено в условни мерни единици от 0 до 25.

Фигура 1. Дендограма от йерархичен клъстерен анализ между 21 страни*

* Процент на съгласните с твърденията: „В условията на криза мъжете трябва да имат предимство пред жените при достъпа до работни места”; „Жената трябва да е готова по-малко да ходи на работа в името на семейството”; „Отговорност на правителството е да осигурява достатъчно възможности за грижи за децата на работещите родители”; „Социалните плащания и услуги допринасят за съвместяване на работа и семейство”; „Предоставяните услуги за отглеждане на деца на работещите родители”

Източник: Европейско социално изследване, вълна 4

Четири скандинавски държави са в самостоятелна група, която е най-отдалечена от всички включени в сравнението държави. България е в един клъстер с Русия. Този клъстер, заедно с клъстера на Полша, Словакия и Швейцария, образува по-голяма група. Затова методът се нарича йерархична клъстеризация, защото има йерархия на клъстери – по-малките клъстери образуват по-големи, те още по-големи и т.н. Този по-голям клъстер е близък до клъстера, съставен от страните между Естония и Холандия. Той съответно се подразделя на две – Естония-Словения-Испания-Португалия-Германия и Франция-Великобритания-Белгия-Холандия. Отделно е клъстерът на Кипър-Израел-Унгария, като в него Унгария е доста отдалечена от другите две страни. Ако изхождаме от най-големите разстояния, има два клъстера – скандинавските държави и всички останали. След това клъстерът на всички останали държави се разделя на два под-клъстера – Кипър-Израел-Унгария и всички останали. Останалите страни се разделят на две под-групи – България-Русия-Полша-Словакия-Швейцария и Естония-Словения-Испания-Португалия-Германия-Франция-Великобритания-Белгия-Холандия. България показва по-голяма близост до страни с консервативен режим на държава – Полша, Словакия и Швейцария, които се опират на семейството като солидарна общност, в което се запазва традиционно разпределение на ролята между половете.

Изводи и дискусия

Анализът достига до извода за по-силно изразените полово-диференцирани ценностни нагласи в зависимост от страната в сравнение с пола на респондентите. Различията в отговорите между страните са по-големи отколкото вътре в страните, както по пол, така и по образование. Този извод подчертава значението на изследването на влиянието на държавата върху неравенствата, както на ценностно равнище, така и за реалното функциониране на системата на неравенствата, в крайна сметка за възможностите за достигане до ефективно равенство на възможностите. Полът, възрастта и образованието диференцират жизнените шансове в българското общество в значителна степен и ограничават шанса за попадане в най-високата доходна група за страната. С доходите по-нататък се свързват възможностите за реализация на важни жизненни шансове като достъп до качествени здравни услуги и до жилищни условия. Значението на образованието и пола за доходното неравенство в

активната възраст се запазва и в следващите индивидуални фази на живот допринася за значителният дял на възрастните жени, определящи себе си като бедни (Stoilova 2009).

От една страна високите очаквания към държавата да подпомага работещите родители в отглеждането на децата и в съчетаването на работа и семейство приближават отговорите на българските респонденти до тези в скандинавските страни (Финландия) и я отдалечават от Полша, в която консервативните нагласи водят до относително високи дялове на освобождаващите държавата от очаквания, свързани с предоставяне на грижи за отглеждане на малките деца. От друга страна, ниското равнище на удовлетвореност от услугите за децата и семействата, както и по-скоро ограничаващите жените нагласи по отношение на възможностите за работа в условия на криза отдалечават българските отговори от тези в северните страни и я приближават до консервативния тип страни, представлявани между бившите социалистически страни в сравнението от Полша. Обратно социал демократическият режим в скандинавските страни на функциониране на държавата се характеризира с най-висока степен на егалитарните нагласи по отношение на равните възможности пред мъжете и жените.

Разликата в шансовете за първа работа при младите хора между отделните страни е най-голяма при висшето образование. Висшето образование в ново присъединилите се страни членки на ЕС повишава шансовете за първа работа, но не в степента, в която това се случва в старите страни-членки. Негативно обстоятелство за България са най-ограничените възможности в сравнение с останалите страни за младите хора с основно образование да намерят първата си работа на пълен работен ден. Това обстоятелство предизвиква силна поляризация на жизнените шансове в зависимост от притежаваното образование.

Литература

- Blossfeld, H.-P., Drobnic, S. (ed.) 2001 *Careers of Couples in Contemporary Societies. From Male Breadwinner to Dual Earner Families*, Oxford University Press.
- Deacon, B. 1992 'The Future of Social Policy in Eastern Europe', in B. Deacon, M. Castle-Kanerova, N. Manning, F. Millard, E. Orosz, J. Szalai, and A. Vidinova, *The New Eastern Europe: Social Policy Past, Present and Future*, Newbury Park, Calif.: Sage, 167-191.
- Esping-Andersen, C. 1990 *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, and Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, C. (ed.) 1993 *Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-industrial Societies*, SAGE Studies in International Sociology 45
- Robert, P. Country Patterns of Labour Market Entry and Early Career, paper presented at the DECOWE Conference, Ljubljana, 24-26 September 2009.
- Stoilova, R. 2007 *Impact of Gender on the Occupational Group of Soft Ware Producers in Bulgaria. Sociological Problems – Special Issue*
- Stoilova, R 2009 Impact of the Reforms of the Welfare State in Bulgaria after 1989 on Stratification, Solidarity and Integration of Groups at Risk, In: Klaus Schubert, Simon Hegelich, Ursula Bazant (eds.), *European Welfare Systems*, London/New York: Routledge Publishers, 65-82.